

Тетяна ДЕРЕВ'ЯНКО “Наблизитись до історичної правди...”

Пам'яті Ігоря САВЧЕНКА

Ігор Савченко прийшов у кінематограф, маючи за спиною досвід театрального режисера. Його ж творча біографія розпочалася тоді, коли дев'ятнадцятирічним юнаком він разом із друзями створив у рідній Вінниці самодіяльний народний театр “Червоний галстук”.

1926 року він вступив до Ленінградського інституту сценічних мистецтв, у режисерську майстерню Л.С.Вів'єна. Але вже після другого курсу, поїхавши на практику до Бакинського театру робітничої молоді, Савченко стає головним режисером цього театру. Тут же, в Баку, випадок зводить його з кінорежисером Миколою Шенгелая, який запропонував йому виконати роль лідера есерів у фільмі “Двадцять шість комісарів”. Робота над роллю, успіх картини, її широке обговорення громадськістю сприяли тому, що Савченко захопився кіномистецтвом. І хоча перші два його фільми - “Люди без рук” та “Микита Іванович і соціалізм” - успіху не мали, захоплення кіно не минуло. Молодий режисер домагається права на постановку музичної комедії “Гармонь” - і фільм приніс йому визнання.

Наполегливо шукає Савченко свій шлях, своє місце в кінематографі, свою дорогу до глядача, подекуди помиляючись, переживаючи хвилини гірких розчарувань, але відмовляючись від прокладених стежок.

Справжній успіх прийшов до режисера, коли він почав працювати над темою героїки революції та громадянської війни. Це фільми “Дума про козака Голоту” за повістю А.Гайдара “Р.В.Р.” і “Вершники” за мотивами одноіменного роману Ю.Яновського.

Над яким би фільмом не працював Ігор Андрійович - чи то над картиною для дітей (“Дума про козака Голоту”), чи створюючи героїчні образи вершників революції, Богдана Хмельницького і його сподвижників, Тараса Шевченка, він завжди був переповнений жагою новаторського пошуку, прагнув до художньої виразності й метафоричності. Він використовував народні думи та пісні, які добре знав і любив. (Ще на початку 40-х Савченко вступив до аспірантури науково-дослідного інституту самодіяльного мистецтва, і його незавершена дисертація була присвячена питанням народної творчості).

З особливою силою зазвучав героїчний пафос у кінотворах І.Савченка про Велику Вітчизняну війну, зокрема у фільмі про розгром фашистських військ у Криму - “Третій удар”. У цій стрічці Ігор Савченко підтвердив свою славу майстра великих батальних сцен.

Лебединою піснею режисера стала кінооповідь про великого сина українського народу - поета Тараса Шевченка.

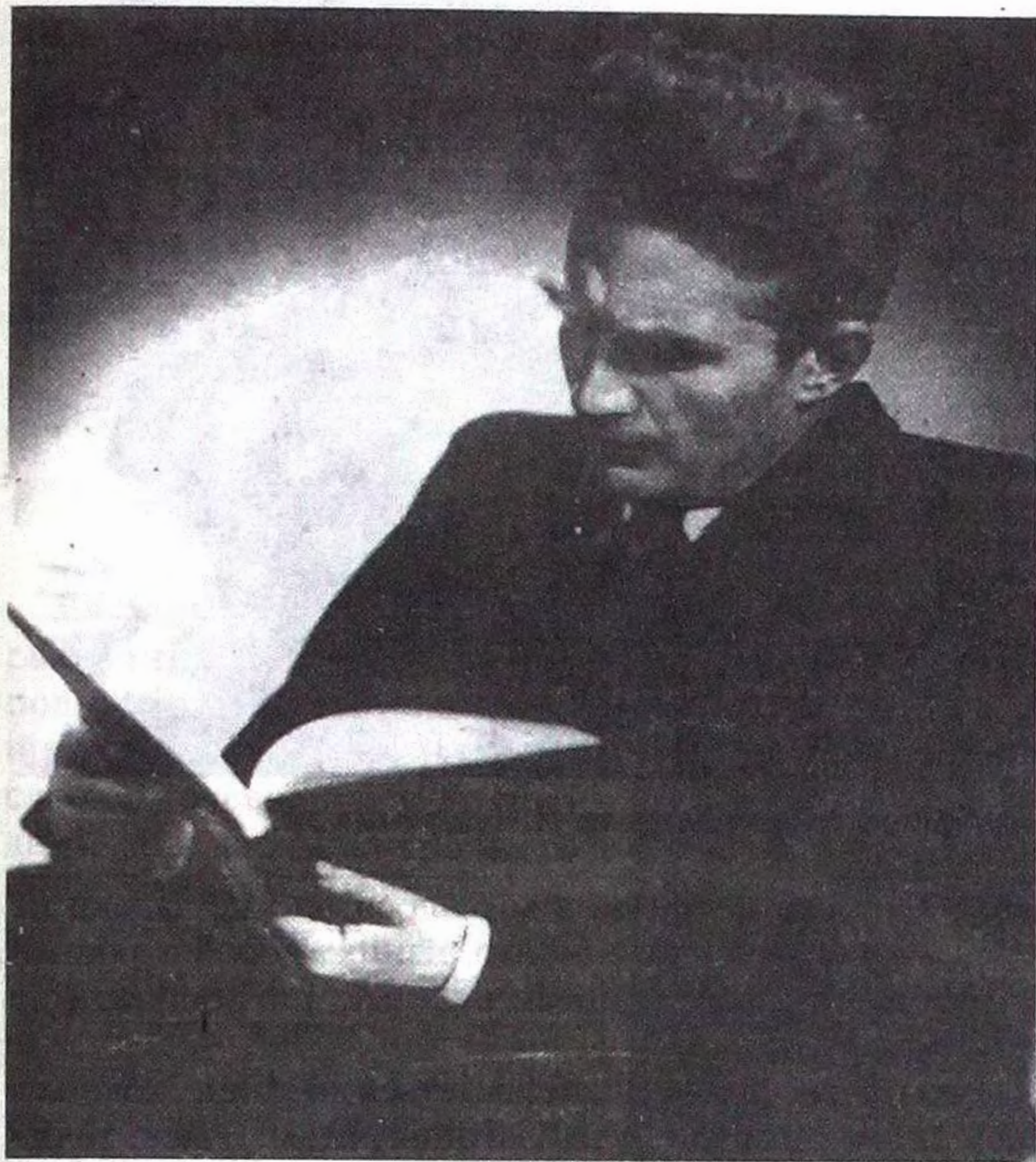
На початку 50-х років у радянському кіномистецтві чільне місце посіли біографічні фільми. На жаль, вони мали багато хиб: в осмисленні біографій на перший план виступали парадність, непогрішимість героїв, дидактика. Мали вони й позитивні моменти, творцям цих стрічок майже завжди вдавалося досягти портретної схожості героїв. Але часто цим і обмежувалась схожість героя з історичним прототипом. Були фільми про Мічуріна і Райніса, Белінського і Навої, Давидбека і Глинку, Церетелі й Мусоргського, Попова і Павлова... Серед них - фільм про Тараса Шевченка, який мав показати велич української культури, її революційний пафос, її чарівну самотність.

Розуміючи складність завдання, Ігор Савченко відмовився від запропонованого йому сценарію письменника О.Ільченка, автора роману “Петербурзька осінь”, і заглибився у вивчення матеріалу, осягнення віршів, повістей, картин та начерків Шевченка.

В одному з виступів режисер пояснив своє творче бачення образу так: “Фільм про Шевченка має розкрити дійсну велич та історичне значення поета, дати повне уявлення про його бунтівний дух, глибоке розуміння ним громадських процесів, створити образ поета, не обмежений етнографічними, вузьконаціональними рамками, образ поета-трибуна, демократа, високоосвічену людину свого часу, щирою друга передової російської інтелігенції”.

Матеріалу до фільму зібралося так багато, він був такий цікавий, що режисер розпочав роботу над романом про Кобзаря. Але головною його справою на той час став фільм. 1948 року роботу над сценарієм було завершено. В його основу було покладено роман, що складався з чотирьох частин: “Народження”, “Пробудження”, “Випробування” і “Безсмертя”. Перша частина - історія дитинства і юності Тараса. Друга частина мала відобразити життя поета після закінчення Академії мистецтв, друге повернення на батьківщину, сутичку Тараса Шевченка з аристократією і пробудження в ньому бунтаря. “Випробування” - це роки заслання. “Безсмертя” - історія дружби з російськими демократами. Прикро, що багато глав роману не увійшли до фільму: задуманий як чотирьохсерійний, він був зроблений односерійним. На жаль, від задумів І.Савченка у стрічці залишилося мало. Невблаганна смерть перервала цікаву, напружену роботу. Роман лишився незавершеним.

Працюючи над сценарієм, часто перечитуючи написане, Савченко говорив: “Ні, це все не те”, - і безжалісно знищував те, що півгодини тому подобалося

Ігор Савченко.

не тільки йому, але і його колегам. Він шукав свого, якогось схвильованого і в той же час простого вислову думок і устремлінь великого поета. Шукав наполегливо і невпинно. Надломлений важким недугом, не піддаючись йому і приховуючи від сторонніх, він жадібно і згубно багато для свого здоров'я працював. "Я повинен встигнути", - часто повторював він.

Приступивши до створення режисерського сценарію і безпосередньо до зйомок фільму, він зрозумів, що багато чого треба буде відкинути в ім'я стрункості твору. Прагненням сконцентрувати дію в картині навколо головного було викликане і скорочення кількості історичних дійових осіб, яка мала місце в перших варіантах сценарію.

Літературному сценарію передувала вступна стаття, написана Савченком 7 грудня 1948 року, яка надає нам можливість зазирнути до його творчої лабораторії: "Збираючи матеріал для сценарію і фільму про великого українського поета і мислителя Тараса Шевченка, я наштотхнувся на факти з його біографії, зовсім не висвітлені в шевченкознавчій літературі. Більше того, я переконався, що основні біографи, в силу своїх політичних переконань, цензурних умов, а іноді просто через лінощі і відсутність зацікавленості, замовчували в біографії поета найбільш важливі його зв'язки з сучасниками.

Цілком природньо, що листи і документи, які не мали, з точки зору царських жандармів, ніякого криміналу, зберігались Шевченком і його адресатами. Ті ж з них, які мали відношення до антиурядової, революційної діяльності поета, знищувались.

Те, що листування між Шевченком і Залеським є, а листування з Сераковським майже відсутнє, свідчить не про те, що Залеський був більш близьким поету, а про те, що листування з ним було менш небезпечним. Якби поет не знищив листів Сераковського, вони могли б не тільки стати приводом для дальших репресій з

боку всесильного 3-го відділення, а й занапастити ряд інших людей, зв'язаних з кореспондентами (...)

В міру сил я намагався, як за "мамонтовим зубом", за деякими залишками загублених і прихованих від народу зв'язків, відтворити справжнє лице великого громадського діяча минулого сторіччя, поета і художника Тараса Григоровича Шевченка.

Знайдені й перевірені факти з усією очевидністю засвідчують, що поет, безперечно, був надзвичайно близько пов'язаний з гуртком так званих петрашевців. Я кажу так званих через те, що товариство, яке було розгромлене у 49 році, не було ні монолітним, ні однорідним і склад його не обмежувався учасниками п'ятиць Петрашевського...

...Незначна кількість наявних матеріалів про революційну діяльність Шевченка в 60-х роках пояснюється ще й тим, що ім'я Чернишевського до 1906 року викреслювала цензура, а ім'я Сераковського, повішеного 15 липня 1863 року Муравйовим-вішателем, взагалі було заборонене.

Розміри сценарію не дають можливості розповісти читачеві і глядачеві хоча б про те, що мені зараз дуже добре відомо. Однак, деякі достовірні факти я використав для того, щоб порушити питання про ці зв'язки.

Усе описане мною в сценарії на вісімдесят відсотків суворо документальне. Я доклав усіх зусиль, щоб якомога більше використати історичних матеріалів, максимально наблизити сценарій до історичної правди..."

Запросивши на головну роль дебютанта - молодого актора Сергія Бондарчука, режисер розпочав роботу над фільмом на сцені Московського Театру-студії кіноактора, намагаючись не тільки знайти дійове, драматичне оформлення подіями життя поета, а й надати акторові можливість глибше й повніше проникнути в його характер, душу, долю.

Вперше у своїй практиці Савченко знайшов форму сценічну, новий принцип, підвів акторів до створення акторського ансамблю. Як сценарист і режисер він розкрив перед актором художню об'ємність образу.

В інтерв'ю, опублікованому 1983 року в журналі "Україна", Сергій Бондарчук розповідав: "Я дістав запрошення Ігоря Савченка на роль Тараса Шевченка одразу ж після "Молодої гвардії". Щоправда, Юлій Райзман не відпускав - я мав зніматися в його картині "Кавалер Золотої Зірки". І все ж поїхав до Києва. Зіграти Великого Кобзаря, гнівного Тараса, національного героя України, великого поета, революціонера, людину трагічної долі - то було принадно для будь-якого актора, а для актора з українським прізвищем - і поготів. Коли я знімався, мені минав 27 рік. Це нелегко - грати водночас і молоду, і літню людину. Проте робота принесла мені величезну насолоду, особливо спілкування з видатним режисером Ігорем Савченком.

У моїй рідній Білозерці читали й співали Шевченка і старе й мале. У нашій хаті, як і в інших, висів у рушнику портрет Тараса. Його вірші ввійшли в моє життя з найпершим враженням дитинства - з подихом степу й теплими українськими вечорами.

Багато оцінок Ігоря Андрійовича видавались тоді різкими, несподіваними: "Шевченко був Гамлетом, мислителем драматичної долі".

Лиш поплині часу осмислив, відчув я всю глибину цього твердження.

...Повірівши мені, як виконавцеві, Савченко не

М.Жаров та І.Савченко на зйомках фільму "Богдан Хмельницький".

злякався труднощів роботи з молодим актором, якому явно ще бракувало життєвого досвіду та професійної майстерності, щоб втілити в образі всю пристрасність великих думок і почуттів геніального поета.

Тарас Шевченко - це частина моєї творчої біографії. Тут було закладено принципи, яким я вірний досьогодні. Шевченко завжди зі мною. Мріючи поставити "Тараса Бульбу", я знову і знову повертаюся до образу Шевченка. Саме це, сповнене драматичних подій життя сина народу, допомогло осмислити образ Соколова в "Долі людини" та Звягінцева у стрічці "Вони боролись за Батьківщину".

Працюючи над фільмом, Савченко задумав кольорову композицію "Тараса Шевченка", яка не вийшла з технічних причин, бо на той час кольоровий кінематограф тільки починався. Певною мірою задум був втілений в епізодах заслання, де колір в інтер'єрах вносив атмосферу нудьги і безвиході.

Зйомки проходили довго, складно. Савченко часто хворів, його мучив нестерпний головний біль, переслідували туга, слабкість. Але до кожної сцени, до кожного епізоду, кадру він ставився з величезною вимогливістю, багато разів проводив репетиції, перезнімав.

Завершуючи роботу над стрічкою, він писав: "...Я не зміг перекрити простої, в державний термін не вклався.

Це дуже гірко, тому що я знаю, ким встановлений термін, і мені хотілося б, не зважаючи на великі труднощі, завершити картину в березні, але за час виробництва картини, простоїв, що не залежали від роботи моєї групи, набралось біля трьох місяців. Два місяці я перекрив, а з третім сталася катастрофа...

Взагалі, дворічна пауза студії дуже змінила її вигляд і працювати майже неможливо. Час ішов не стільки на творчий процес, скільки на подолання всіляких організаційних негараздів і косності окремих працівників.

Ніщо так не збиває з колії колектив студії, як довга бездіяльність. І це особливо яскраво видно було в перші дні зйомок після Ленінградської експедиції.

Та все це позаду. Зараз фабрика працює нормально, якщо не звалиться на колектив ще один простій, то буде набирати темпи, і знов постане в ряди найсильніших підприємств нашої країни.

Останнім часом простої були, головним чином, вже в зв'язку з хворобою провідних акторів і мого поганого стану здоров'я. Я все вважав себе молодого люди-

І.Шмарук, І.Савченко та П.Кадочников.

ною, а на цьому фільмі з'ясувалося, що це далеко не так. У мене виявилось багато різних хвороб з такими незнайомими і противними назвами, що згадувати не хочеться.

Робота над фільмом наближається до кінця і хочеться сподіватися, що він буде благополучним. З моєї точки зору, актори працюють відмінно. Відмінні зразки показали мої юні художники, Леван Шенгелія, який два дні по тому захистив диплом в інституті, показав такий розмах творчої думки і глибокого розуміння матеріалу, що, як мені здається, встав у ряди кращих кінематографічних художників".

Передчасна смерть режисера обірвала роботу над фільмом. Його учні - студенти ВДІКу О.Алов і В.Наумов - довели до кінця роботу свого майстра. Савченко у світовому кіномистецтві займав почесне місце режисера-педагога. Він один із перших знайшов шляхи перетворення групи своїх студентів на групу режисерів, про яких невдовзі дізнається кінематографічний світ.

Ось як про свого вчителя згадували його учні - відомі кінорежисери Фелікс Миронер та Марлен Хуц'єв: "...Він був закоханий у кожну тему, за яку брався, віддавав себе кожній новій картині повністю без останку. Сам жив нею і змушував захоплюватися і жити оточуючих. Він не раз говорив зі своїми учнями, що хвилювання і гарячість художника, якщо вони в нього є, обов'язково перейдуть у картину і ті ж почуття розбудять у глядача, зігріють його всім теплом, яке віддав художник".

Олександр Алов та Володимир Наумов писали: "Ми вдячні долі, що вона звела нас з цією надзвичайною людиною. Він був для нас не просто вчителем - викладачем режисури в мистецтві кінематографії. Він важив для нас значно більше - він ніби відкрив нам цілий невидимий світ. З надзвичайною наполегливістю він прагнув розбудити в наших душах той дивний, таємничий процес горіння, який вивільняє особливу енергію, що називається творчістю."

"Тарас Шевченко", мабуть, унікальний твір у нашому кінематографі, в його драматургії, композиції, монтажі, поезиці закарбований і втілений процес переходу вітчизняного кіно від одного періоду до іншого.

На переломі часів, в період, коли поетика, яка слугувала багато років, вже себе вичерпала, він зумів переконливо розсунути її межі та вийти на новий простір.